

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Οἱ ἔφηβοι τῆς Λεοντίδος τοῦ 333/2 π.Χ., ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Βασιλείου Χ. Πετράκου*.

Κύρια πηγή γνώσης τῶν στρατιωτικῶν καὶ στρατολογικῶν πραγμάτων τῆς Ἀθήνας, ἀπὸ τὸ 334 π.Χ. μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἶναι οἱ λεγόμενες ἐφηβικὲς ἐπιγραφές, συνήθως ἀναθηματικές, οἱ ὁποῖες περιέχουν τοὺς κατὰ φυλὲς καταλόγους τῶν νεοσυλλέκτων στρατιωτῶν, τῶν ἐφήβων, καθὼς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν διοικητῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τους. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀναγραφομένων ἐφήβων συνάγονται συμπεράσματα γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν κατὰ τὸν χρόνον δημοσίευσης τῶν καταλόγων, γιὰ τὴ δημογραφικὴ κατάστασιν τῆς Ἀττικῆς, γιὰ τὸν ρυθμὸ τῶν γεννήσεων σὲ κάθε δῆμον καὶ γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ του. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους κάθε εὔρεση νέου ἐφηβικοῦ καταλόγου συμβάλλει στὴν καλύτερη γνώση τῶν πραγμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Κατάλογοι ἐφήβων δημοσιεύονταν καὶ σὲ νεώτερες ἐποχές, ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἕως τὰ ὄψιμα αὐτοκρατορικὰ χρόνια. Ἡ σημασία τους ὅμως δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τῶν καταλόγων τοῦ 4ου αἰῶνα, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ἐφηβεία, δηλαδὴ ἡ στρατιωτικὴ θητεία, ἦταν ὑποχρεωτικὴ καὶ συνεπῶς οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἐφήβων στοὺς καταλόγους εἰκονίζον μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τὴ δημογραφικὴ κατάστασιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα ἡ ἐφηβεία ἔγινε προαιρετικὴ καὶ ἄλλαξε χαρακτῆρα. Ἀντὶ γιὰ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση καὶ φροῦρηση τῆς χώρας παρεχόταν στοὺς νεαροὺς Ἀθηναίους μόρφωση γενικῆς φύσεως, ἐκείνη πού κρί-

---

* BASIL PETRAKOS, *The ephedoi of the Tribe Leontis of 333/2 B.C.*

θηκε ότι ταίριαζε στους βλαστούς ευπόρων οικογενειῶν. Χωρίς λοιπὸν νὰ παραγνωρίζουμε τὴ σημασία τῶν καταλόγων τῶν Ἀθηναίων ἐφήβων ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ μετὰ, βαρύνουσα σημασία γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἔχουν οἱ κατάλογοι τῆς δεκαετίας 334-324 π.Χ., πού ἀφοροῦν σημαντικὰ ζητήματα τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων.

Πρὶν ἀπὸ 64 χρόνια δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Hesperia*¹ ἀπὸ τὸν ἀμερικανὸ ἐπιγραφικὸ Benjamin Dean Meritt (1899-1989) ἐφηβικὴ ἐπιγραφή τῆς Λεοντίδος φυλῆς, ἡ ὁποία περιέχει ἀνάθεση στὸν ἐπώνυμο ἥρωα τῆς φυλῆς, περιέχει τιμητικὸ ψήφισμα τῆς φυλῆς γιὰ τοὺς ἐφήβους τῆς καὶ ἀκόμη περιέχει τὸν κατάλογο τῶν ἐφήβων, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀθηναίων Νικοκράτη. Αὐτὸς ἄσκησε τὸ λειτούργημά του κατὰ τὸ ἔτος 333/2 π.Χ. Ἡ στήλη τῆς Ἀγορᾶς περιέχει ἀκόμη καὶ ψήφισμα τῶν λοχαγῶν τῶν ἐφήβων μὲ τὸ ὁποῖο ἐπαινεῖται ὁ σωφρονιστῆς τους. Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε σὲ περισσότερο κομμάτια ἀλλὰ μὲ ἐλλείψεις, καὶ παρὰ τὴν ἐξαιρετὴ ἐργασία τοῦ Meritt σημαντικὸ μέρος τῆς ἔμεινε ἀσυμπλήρωτο, ἐκεῖνο τοῦ καταλόγου τῶν ἐφήβων.

Τὰ ὀνόματα πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἔμεναν γιὰ πάντα ἄγνωστα, ἂν ἄλλη ἐφηβικὴ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία βρέθηκε τὸ 1995 στὸν Ραμουῦντα, μοναδικὴ ὡς περίπτωση, δὲν μᾶς διέσωζε ὅ,τι λείπει ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς Ἀγορᾶς. Ἡ νέα ἐπιγραφή ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἀνάθεση τῶν ἐπὶ Νικοκράτους ἄρχοντος ἐφήβων τῆς Λεοντίδος φυλῆς. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἴδιους ἐφήβους, τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀγορᾶς, ἐκεῖνους πού κατατάχθηκαν τὸ 333 π.Χ. Στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς διανύουν τὸν πρῶτο χρόνο τῆς θητείας τους, στὸν κατάλογο τοῦ Ραμουῦντος τὸν δεύτερο καὶ τελευταῖο.

Ἡ ἡλικία τῶν ἐφήβων. Οἱ στρατολογικὲς κλάσεις ἢ ἡλικίαι τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων ἦσαν 42, ἀπὸ τοῦ 18ου ἔτους μέχρι τοῦ 60οῦ, καὶ αὐτὲς περιλάμβαναν τοὺς ἱκανοὺς γιὰ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἄνδρες. Κάθε μία ἡλικία ἔφερε τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς 42 ἐπώνυμους ἥρωες. Στὴν περίπτωση τῶν ἐφήβων ἡ ἡλικία προδιοριζόταν καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος κατὰ τὴ χρονιά τοῦ

1. 9, 1940, 59-66.

ὁποίου εἶχαν καταταγεῖ. Οἱ σχετικὲς κύριες μαρτυρίες εἶναι τῶν λεξιμογράφων² καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους³, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι «Εἰσὶ γὰρ ἐπώνυμοι δέκα μὲν οἱ τῶν φυλῶν, δύο δὲ καὶ τετταράκοντα οἱ τῶν ἡλικιῶν».

Ἐπώνυμος ἦρως τῆς ἡλικίας τοῦ 333/2 π. Χ. εἶναι ὁ Μούνιχος, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται σὲ ἀνάθεση λαμπαδηρόμων ἐφήβων τῆς Αἰαντίδος φυλῆς τοῦ 333/2 π.Χ., ὁ μόνος ἐπώνυμος ποὺ γνωρίζουμε⁴. Ἄλλα ὀνόματα ἐπωνύμων ἡρώων τῶν ἡλικιῶν δὲν εἶναι γνωστὰ οὔτε ἀπὸ τὰ κείμενα οὔτε ἀπὸ τίς ἐπιγραφές. Ἰποθέτουν⁵ ὅτι δύο ἦρωες, ὁ Ἀραφὴν καὶ ὁ Πάνοψ πιθανῶς περιλαμβάνονταν στοὺς 42 ἐπώνυμους τῶν ἡλικιῶν.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη⁶, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ κυριώτατη πηγὴ γιὰ τὸν θεσμό τῆς ἐφηβείας κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα, «συλλαβόντες δ' οὔτοι τοὺς ἐφήβους, πρῶτον μὲν τὰ ἱερά περιῆλθον, εἴτ' εἰς Πειραιέα πορεύονται καὶ φρουροῦσιν οἱ μὲν τὴν Μουνυχίαν, οἱ δὲ τὴν Ἀκτὴν. - - καὶ τὸν μὲν πρῶτον ἐνιαυτὸν οὕτως διάγουσι· τὸν δ' ὕστερον - - περιπολοῦσι τὴν χώραν καὶ διατρίβουσιν ἐν τοῖς φυλακτηρίοις» (Αὐτοί, οἱ ἐπικεφαλῆς (δηλαδή ὁ κοσμητῆς καὶ ὁ σωφρονιστῆς), ἀφοῦ συγκεντρώσουν τοὺς ἐφήβους, περιοδεύουν πρῶτα στὰ ἱερά, ἔπειτα πηγαίνουν στὸν Πειραιᾶ καὶ ἓνα μέρος τους φρουρεῖ τὴ Μουνυχία, καὶ τὸ ἄλλο τὴν περιοχὴ τῆς Ἀκτῆς. - - Τὴν πρώτη χρονιά λοιπὸν τῆς θητείας τους τὴν διάγουν μὲ τὸν τρόπο αὐτό. Τὴ δεύτερη χρονιά - - κάνουν περιπολίες στὴν Ἀττικὴ καὶ ὑπηρετοῦν ὡς φρουροὶ στὰ φυλακτήρια). Ὁ ὅρος

2. Μέγα Ἐτυμολογικόν, λ. ἐπώνυμοι· διττοὶ εἰσιν οὔτοι, οἱ μὲν λεγομένοι τῶν ἡλικιῶν καὶ εἰσι μὲ' οἱ καλοῦνται καὶ λήξεων ἐπώνυμοι, οἱ δὲ δέκα ἀφ' ὧν αἱ φυλαὶ προσηγορεύθησαν.

Σούδα λ. ἐπώνυμοι. διττοὶ εἰσιν οἱ ἐπώνυμοι, οἱ μὲν ι' τὸν ἀριθμὸν, ἀφ' ὧν αἱ φυλαί, ἕτεροι δὲ β' ἐπὶ τοῖς μ' ἀφ' ὧν αἱ ἡλικίαι προσαγορεύονται τῶν πολιτῶν καθ' ἕκαστον ἔτος, ἀπὸ τοῦ ιη' ἔτους μέχρι ξ'. Ὁ Ἀρποκρατίων, Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων, λ. Στρατεία ἐν τοῖς ἐπώνυμοις, παραθέτει τὴ φράση τοῦ Ἀριστοτέλους.

3. Ἀριστ. Ἀθην. Πολ. 53, 4

4. Christian Habicht AM 76, 1961, 143-144, O. W. Reinmuth, The ephebic inscriptions of the fourth century B.C. ἀρ. 6.

5. Chrysis Pelékidis, *Histoire de l' éphébie attique des origines à 31 av. J. C.* (1962) 99-100, ιδιαίτερα σ. 100 σημ. 1. Ἡρωδιανός, περὶ μονήρους λέξεως Α: Ἀραφὴν, εἷς τῶν ἑκατὸν ἡρώων. Φωτίου Λεξικόν, Πάνοψ ἦρως Ἀττικός· καὶ ἐν τοῖς ἐπώνυμοις. Ἡσυχίου Λεξικόν, Πάνοψ ἦρως Ἀττικός. ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ νεώς, καὶ ἀγάλμα, καὶ κρήνη.

6. Ἀθην. Πολ. 42, 3-4.

φυλακτήριο είναι πολύ εύρύς, αλλά οι ἔφηβοι ὑπηρετοῦσαν κυρίως στὰ μεγάλα φρούρια, ὅπως τοῦ Σουνίου, τοῦ Ραμνοῦντος, τῆς Ἐλευσίνος καὶ τῆς Φυλῆς.

Ὁ κατάλογος λοιπὸν τῆς Ἀγορᾶς εἶναι τοῦ πρώτου ἔτους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ στρατηγοῦ ἐπὶ τῶι Περαι[εῖ] καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἀνάθημα γίνεται σὲ ἦρωα, στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Ὁ ἄλλος κατάλογος εἶναι τοῦ δευτέρου ἔτους, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν τόπο ὅπου εἶχε ἰδρυθεῖ, δηλαδὴ τὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος ποὺ δεσπόζει στὸν νότιο Εὐβοϊκὸ, καὶ ἀπὸ τὴ μνεῖα τοῦ στρατηγοῦ τῆς χώρας.

Μὲ τὴν εὔρεση τοῦ βάθρου τοῦ Ραμνοῦντος διασαφηνίζεται πλήρως καὶ τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησής τῆς κάθε ἡλικίας. Οἱ ἔφηβοι τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἔτους χρονολογοῦνται πάντοτε ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τοῦ ἔτους κατὰτάξής τους. Τὸ ἀνάθημά τους στὸν Ραμνοῦντα τὸ προσέφεραν κατὰ τὴ λήξῃ τῆς θητείας τους, εἴτε στίς τελευταῖες ἡμέρες τῆς θητείας τοῦ ἄρχοντος Νικήτου (332/1 π.Χ.) εἴτε στὴν ἀρχὴ τῆς θητείας τοῦ ἄρχοντος Ἀριστοφάνου (331/0 π.Χ.).

Σειρὰ ἀναγραφῆς τῶν δήμων. Ἀκέραιος κατάλογος ἐφήβων τῆς Λεοντίδος μᾶς σώζεται καὶ ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ, νεώτερος κατὰ 9 χρόνια⁷, τοῦ 324/3 π.Χ. Συγκρίνοντας τὴ σειρὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δήμων παρατηροῦμε ὅτι εἶναι διάφορη καὶ στοὺς τρεῖς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐφήβων δὲν ἔχει σημασία γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς.

Στοὺς δύο καταλόγους, Ἀγορᾶς καὶ Ραμνοῦντος, μόνον οἱ Σουნიεῖς ἔχουν τὴν ἴδια θέση, τὴν πρώτη. Τὴν πρώτη θέση φαίνεται ὅτι ἔχουν ἐπίσης σὲ δύο πολὺ φθαρμένους καταλόγους ἐφήβων τῆς Λεοντίδος, ἀδημοσίευτους, ἀπὸ τὸν Ραμνοῦντα (ἀρ. 208 καὶ 452). Στὸν κατάλογο τοῦ Ἀμφιαρείου ἔχουν τὴ δωδέκατη. Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐφήβων καὶ τῶν λοχαγῶν δὲν ἐπηρεάζει τὴ σειρὰ ἀναγραφῆς, γιὰτὶ οἱ Χολλῆϊδαι, οἱ ὁποῖοι ὑπερέχουν ὄλων σὲ ἀριθμὸ ἐφήβων (8) εἶναι στὴν 9η καὶ στὴν 6η θέση.

Διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο καταλόγων. Ἀνάμεσα στοὺς δύο καταλόγους, ὑπάρχουν μικρὲς γλωσσικὲς διαφορὲς, οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι ὀφείλονται στοὺς διαφορετικοὺς χαρακτες. Ἰποθέτω, ὅτι τὸ κείμενο ποὺ τοὺς εἶχε δοθεῖ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς ὁ μονοφθογγισμὸς τῆς διφθόγγου ου στὴ μορφῇ ὃ χρησιμοποιοεῖται παράλληλα πρὸς τὴν κανονικὴ δίφθογγο ου. Τοῦτο ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ, στὴ στοι-

7. Β. Χ. Πετράκου, Οἱ Ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ ἀρ. 353.

χηδόν χάραξη τῆς ἐπιγραφῆς. Στὴν ἐπιγραφή τοῦ Ραμνοῦντος, ὅπου παρατηρεῖται τὸ ἴδιο φαινόμενο, ἡ χρήση τοῦ μονοφθόγγου ὄ ἀντὶ ου ὀφείλεται εἴτε στὴν ἐπικράτηση τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου εἴτε στὴν ἔλλειψη χώρου στὸ τέλος τῶν τριῶν στηλῶν τοῦ καταλόγου τῶν ἐφήβων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ὁ χαρακτῆς ἀναγκάστηκε νὰ παραλείψει τὸ τέλος ὀνομάτων. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στις λέξεις ὑπένε[ρ] καὶ καθύπερ.

Οἱ διδάσκαλοι. Οἱ πληροφορίες τοῦ Ἀριστοτέλη⁸ γιὰ τοὺς διδασκάλους τῶν ἐφήβων εἶναι συνοπτικές: «χειροτονεῖ δὲ καὶ παιδοτρίβας αὐτοῖς δύο, καὶ διδασκάλους, οἵτινες ὄπλομαχεῖν καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν καὶ καταπάλτην ἀφιέναι διδάσκουσιν» (ὁ δῆμος ἐκλέγει ἀκόμη μὲ χειροτονία γιὰ τοὺς ἐφήβους δύο παιδοτρίβες καὶ διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι τοὺς διδάσκουν νὰ μάχονται μὲ βαριά ὄπλα, νὰ ρίχνουν μὲ τὸ τόξο καὶ νὰ χειρίζονται τὸ ἀκόντιο καὶ νὰ ἐξακοντίζουν βλήματα). Οἱ δύο παιδοτρίβες ἦσαν διδάσκαλοι γυμναστικῆς καὶ ὄπλομαχίας τῶν ἐφήβων, διορισμένοι ἀπὸ τὴν πολιτεία. Μνημονεύονται σὲ μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα⁹ καὶ σὲ ἄλλες ἐφηβικὲς ἐπιγραφές τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.¹⁰

Οἱ διδάσκαλοι μνημονεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στις ἐφηβικὲς ἐπιγραφές καὶ εἶναι δύο. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὀρίζει τὸν ἀριθμὸ τους, καὶ φαίνεται ὅτι ὑπονοεῖ καὶ γι' αὐτοὺς τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδοτριβῶν, ὡς πρὸς τοὺς ὀριζόμενους ἀπὸ τὴ φυλὴ γιὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς θητείας τῶν ἐφήβων, καὶ μνημονεύει τὰ μαθήματα ποὺ δίδασκαν, ὄπλομαχεῖν, τοξεύειν, ἀκοντίζειν, καταπάλτην ἀφιέναι. Τὰ τέσσερα αὐτὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναγράφονται στις ἐφηβικὲς ἐπιγραφές τοῦ 4ου αἰ., θὰ διδάσκονταν, ὅπως φαίνεται φυσικό, κατὰ τὴν πρώτη χρονιά ἀπὸ τοὺς δύο διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι θὰ μπορούσαν νὰ ἀσκήσουν τοὺς ἐφήβους καὶ σὲ ἄλλα πολεμικὰ μαθήματα. Ἡ μνημόνευση τῶν τεσσάρων μόνον μαθημάτων ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐνδεικτικὴ καὶ ὄχι ὡς πλήρως προσδιοριστικὴ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τους.

Ὁ πρῶτος χρόνος τῆς θητείας τῶν ἐφήβων εἶναι ἀφιερωμένος στὴ γενικὴ θεωρητικὴ κατάρτισή τους, διότι οἱ ἐφηβοὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη δικὰ τους ὄπλα. Ἡ

8. Ἀθην. Πολ. 42, 3.

9. Ε. Μαστροκόστας, AAA 3, 1970, 19· SEG 32, 206.

10. IG II² 478, 26· Reinmuth 17 (305/4 π.Χ.)· IG II² 587 (307/6 π.Χ.) καὶ ἡ νεώτερη IG II² 665, 25 ἐπὶ Νικίου ἄρχοντος Ὀτρυνέως (266/5 π.Χ.)

πόλη τούς παρέδιδε ἀσπίδα καὶ δόρυ καὶ τούς θεωροῦσε σχετικῶς μάχιμους μετὰ τῇ συμπλήρωση τῆς πρώτης χρονιάς. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη¹¹ «καὶ τὸν μὲν πρῶτον ἐνιαυτὸν οὕτως διάγουσι· τὸν δ' ὕστερον ἐκκλησίας ἐν τῷ θεάτρῳ γενομένης ἀποδειξάμενοι τῷ δήμῳ τὰ περὶ τὰς τάξεις καὶ λαβόντες ἀσπίδα καὶ δόρυ παρὰ τῆς πόλεως περιπολοῦσι τὴν χώραν καὶ διατρίβουσιν ἐν τοῖς φυλακτηρίοις» (Τὴν πρώτη χρονιά λοιπὸν ἐκτελοῦν αὐτὰ τὰ καθήκοντα. Τῇ δεύτερῃ χρονιά συνέχεται στὸ θέατρο ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ ἐκεῖ οἱ ἔφηβοι ἐξετάζονται ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητά τους στὴν πολεμικὴ τακτικὴ. Μετὰ τούς δίνεται ἀπὸ τὴν πολιτεία ἀσπίδα καὶ δόρυ, κάνουν περιπολίες στὴν Ἀττικὴ καὶ ὑπηρετοῦν ὡς φρουροὶ στὰ φρούρια). Ἡ τελετὴ ποὺ γινόταν ἀντιστοιχεῖ ἐν μέρει πρὸς τὶς σημερινές, κατὰ τὶς ὁποῖες παραδίδονται τὰ ξίφη στοὺς νέους ἀξιωματικούς. Ἡ ἐξέταση τῆς πολεμικῆς ἰκανότητος ἔχει γίνεи ἤδη στίς σχολές ἀπὸ τούς καθηγητές τους.

Σὲ ἐφηβικὴ ἐπιγραφή τῆς Πανδιονίδος¹² τοῦ 333/2 π.Χ., τέσσερα ἑλλειπῆ ὀνόματα, χωρὶς μνεῖα τῆς ιδιότητος τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται μετὰ τὸν κοσμητῆ, θεωροῦνται¹³ ὅτι εἶναι τῶν τεσσάρων διδασκάλων τῶν μαθημάτων ποὺ μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ τέσσερις εἶναι διάφοροι ἀπὸ τούς διδασκάλους τῆς φυλῆς¹⁴. Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅμως, ὅτι οἱ διδάσκαλοι αὐτοί, ἂν εἶναι διδάσκαλοι καὶ ὄχι λοχαγοί, ἀναγράφονται εὐθὺς μετὰ τὸν κοσμητῆ. Ἀκόμη, δὲν μνημονεύεται ὁ ταξίαρχος, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀνώτερος ἀξιωματικός.

Οἱ διδάσκαλοι στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς εἶναι μόνον δύο καὶ χαρακτηρίζονται ὡς τῆς φυλῆς. Καὶ οἱ δύο συνόδευσαν τούς ἐφήβους καὶ κατὰ τὸ δεύτερο ἔτος τῆς θητείας τους. Στὸ βάθρο τοῦ Ραμνοῦντος, στὴν ὄψη του, ἀναγράφονται αὐτοὶ οἱ δύο μετὰξὺ δύο λοχαγῶν ὡς στεφανούμενοι. Ὁ νεωτερισμὸς ὅμως τῆς νέας ἐπιγραφῆς εἶναι ὅτι ἀναγράφονται ἄλλοι ἑπτὰ στίς δύο πλευρές τοῦ βάθρου, σὲ θέσεις, ὀπτικῶς καὶ ἄλλως, δευτερεύουσες. Τέσσερις ξένοι στὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ οἱ τρεῖς Ἀθηναῖοι στὴν ἀριστερῆ. Αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι δὲν μνημονεύονται στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς καὶ τὰ ὀνόματά τους ἐκφέρονται στὴν ὀνομαστικὴ.

11. Ἀθην. Πολ. 42, 4.

12. IG II² 2976, ἐπανεκδομένη ἀπὸ τὸν Meritt, American Journal of Philology 66, 1945, 234-239 στ. 11-13· Reinmuth ἀρ. 8.

13. Reinmuth σ. 23.

14. πρβ. P.J. Rhodes, A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia 506.

Ποιός είναι ο λόγος τῆς αὐξήσεως τῶν διδασκάλων τῶν 38 ἐφήβων σέ τόσο μεγάλο βαθμό κατά τὸ δεύτερο χρόνο τῆς θητείας τους; Φυσικά οἱ ἀνάγκες τῆς ἐκπαίδευσθῆς τους καὶ τῆς ἀσκήσεως, πού θά ἦσαν μεγαλύτερες κατά τὸ δεύτερο ἔτος. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ πάλιν ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι ὑπερβολικὸς γιὰ τόσους λίγους ἐφήβους, εἶναι πιθανό, ὅτι οἱ ἐπὶ πλεόν ἀναφερόμενοι διδάσκαλοι τοῦ καταλόγου τοῦ Ραμνοῦντος ἦσαν ἐπαγγελματίες μὲ μόνιμη διαμονή στοὺς φρούριο καὶ ὅτι προσέφεραν τίς ὑπηρεσίες τους στοὺς ἐφήβους ὅλων τῶν φυλῶν πού ὑπηρετοῦσαν ἐκεῖ. Ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ μόνιμου στρατιωτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ φρουρίου. Ἡ συνάφειά τους μὲ τοὺς ἐφήβους καὶ ἡ φροντίδα τους γι' αὐτοὺς ἀνταμειβεται μὲ τὴν τιμὴ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τους στοὺς βῆθρο τοῦ ἀναθήματος τῶν ἐφήβων¹⁵. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι οἱ διδάσκαλοι κατά τὴ δεύτερη χρονιὰ δίδασκαν ἀνώτερα, προχωρημένα, μαθήματα, ὅπως ἄλλωστε γινόταν καὶ στὸν σύγχρονο στρατό μας. Ἡ εἰδικὴ ἐκπαίδευση ἀρχίζε μετὰ τίς πρῶτες 40 ἡμέρες τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσθῆς καὶ τὴν ὀρκωμοσίαν τῶν νεοσυλλέκτων στρατιωτῶν.

Διδάσκαλος αὐτῆς τῆς κατηγορίας στοὺς φρούριο ἦταν καὶ ὁ Θεοφάνης Ἱεροφῶντος Ραμνοῦσιος, ὁ ὁποῖος στεφανώθηκε¹⁶ ἀπὸ τρεῖς διαδοχικῆς ἡλικίας ἐφήβων, ἐπὶ Νικοκράτου, ἐπὶ Νικήτου καὶ ἐπὶ Ἀριστοφάνου ἀρχόντων (333/330 π.Χ.). Στὴν ἐπιγραφή δὲν μνημονεύεται ὁ λόγος τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ σὲ ἄλλη ἐλλιπῆ ἐπιγραφή, χαραγμένη σὲ βῆθρο τετράγωνου Ἑρμῆ, σώζεται τὸ ὄνομά του σὲ θέση ὅπου ἀναγράφονται οἱ πρόσθετοι διδάσκαλοι.

Σὲ ὅσες δημοσιευμένες ἐφηβικῆς ἐπιγραφές ἀναγράφονται διδάσκαλοι, αὐτοὶ εἶναι πάντοτε δύο. Μόνον στὸν νέο κατάλογο τοῦ Ραμνοῦντος ἀναφέρονται περισσότεροι καὶ ἀκόμη καὶ σὲ ἄλλες ἀδημοσίευτες ἀπὸ τὸν ἴδιο δῆμο. Σὲ ὅλες τίς ἐφηβικῆς ἐπιγραφές τοῦ Ραμνοῦντος πού ἀνήκουν στὸν δεύτερο χρόνο τῆς θητείας τῶν ἐφήβων, τὰ ὀνόματα ἐκείνων πού κρίνεται ὅτι εἶναι διδάσκαλοι βρίσκονται χαραγμένα στὶς πλευρές καὶ ὄχι στὴν ὄψη τῶν βῆθρων. Οἱ ἀρχαῖοι ἔκριναν τὸν ρόλο τους ὄχι κύριο στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων στρατιωτῶν.

Τιμές. Οἱ τιμὲς πού ἀποδίδονται στὶς δύο ἐπιγραφές, τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ Ραμνοῦντος, δὲν εἶναι οἱ ἴδιες. Στὴν στήλη τῆς Ἀγορᾶς τιμῶνται ὁ σωφρονιστὴς μὲ χρυσὸ στεφάνι ἀξίας χιλίων δραχμῶν καὶ ὁ ταξίαρχος γιὸς του καὶ πέντε λο-

15. Οἱ ἔφηβοι τοῦ Ἀμφιαρείου, 63 ἐν ὅλῳ, μνημονεύουν καὶ τιμοῦν μόνον δύο διδασκάλους, Ἀθηναίους.

16. Ὁ Δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος II, 100.

χαγοί, με χρυσό στεφάνι αξίας 500 δραχμῶν. Τιμῶνται ἀκόμη με στεφάνι θαλλοῦ οἱ δύο διδάσκαλοι. Μὲ δεύτερο ψήφισμα, τῶν λοχαγῶν καὶ τοῦ ταξίαρχου, τιμᾶται με δεύτερο χρυσό στεφάνι αξίας χιλίων δραχμῶν, ὁ σωφρονιστής. Ἡ ἀξία ὅλων τῶν στεφάνων φθάνει τὸ ποσὸν τῶν 5.000 δραχμῶν.

Στὸ βᾶθρο τοῦ Ραμνοῦντος δὲν ὑπάρχουν ψηφίσματα. Τὴν τιμὴ τῆς στεφάνωσης, ποῦ ἀποδίδουν οἱ ἔφηβοι τῆς Λεοντίδος στοὺς ἀνωτέρους τους, τὴν γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν δίστιχη ἀνάθεση καὶ ἀπὸ τὴ διάταξη ὀκτώ ὀνομάτων. Δὲν μπορούμε ἔτσι νὰ γνωρίζουμε τὴν ἀξία τῶν στεφανιῶν, γιατί αὐτὰ ἦσαν ζωγραφισμένα καὶ ἔχουν σβηστεῖ ἀπὸ τὸ μάρμαρο. Ἄν ὀρισμένα εἰκονίζονταν ὡς χρυσὰ θὰ μείνει ἄγνωστο. Ὅπως δὲ ἦτοτε ὑπῆρχε διαφοροποίηση τῶν διακρίσεων καὶ τουλάχιστον ὁ στρατηγός, ὁ κοσμητής καὶ ὁ σωφρονιστής εἶχαν τιμηθεῖ με χρυσό στεφάνι.

Τιμῶνται λοιπὸν ὁ στρατηγὸς ἐπὶ τῆς χώρας Σώφιλος Ἀριστοτέλου Φυλάσιος, ὁ ὁποῖος δὲν τιμᾶται στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς, γιατί κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς θητείας τῶν ἐφήβων ἀνώτατος ἀρχηγὸς τους ἦταν ὁ στρατηγὸς τοῦ Πειραιῶς, ὁ κοσμητής Θουγείτων Ἀριστοκράτου Ἀχαρνέως, ὁ σωφρονιστής Φιλόθεος Φιλοκλέου Σουნიέως καὶ ὁ ταξίαρχος Φιλοκλῆς Φιλοθέου Σουნიέως. Αὐτοὶ οἱ τέσσερις ἀναγράφονται στὴν πρώτη ὀμάδα τῶν τιμωμένων καὶ τὸ στεφάνι τους ἦταν ζωγραφισμένο θαλλοῦ.

Δεύτερη ὀμάδα τιμωμένων ἀποτελοῦν δύο λοχαγοὶ καὶ δύο διδάσκαλοι. Στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς οἱ λοχαγοὶ εἶχαν λάβει χρυσό στεφάνι αξίας πεντακοσίων δραχμῶν καὶ οἱ δύο διδάσκαλοι στεφάνι θαλλοῦ.

Τρεῖς λοχαγοί, οἱ ὁποῖοι στὴν Ἀγορὰ εἶχαν τιμηθεῖ με χρυσό στεφάνι αξίας 500 δραχμῶν, δὲν τιμῶνται στὸν Ραμνοῦντα, ἀναγράφονται μόνον σὲ ἰδιαίτερη θέση πρὸ τῶν ἐφήβων με τὰ δημοτικά τους. Ἡ θέση τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματος ἀποτελεῖ διαφοροποίηση, ἀλλὰ ὄχι τιμὴ, ὅπως τὴ γνωρίζουμε.

Ὁ κοσμητής. Στὸ βᾶθρο τοῦ Ραμνοῦντος τὸ ὄνομα τοῦ κοσμητοῦ σώζεται ὀλόκληρο. Μετὰ τὸν στρατηγὸ Σώφιλο Ἀριστοτέλους Φυλάσιο ἀναγράφεται: κοσμητὴν | Θουγείτονα | Ἀριστοκράτο | Ἀχαρνέα. Στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀγορᾶς ἀναγράφεται [ὁ δεῖνα] Μνησιστράτου Ἀχαρνέως. Ἄλλος λοιπὸν ἦταν ὁ κοσμητής ὅταν οἱ ἔφηβοι ἔκαμαν τὸ ἀνάθημά τους στὴν Ἀγορὰ, στὸν ἥρωα τῆς φυλῆς τους, καὶ ἄλλος ὅταν βρῖσκονταν στὸν Ραμνοῦντα. Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ἀλλαγῆς τοῦ κοσμητοῦ, θάνατός του ἢ ἀποχειροτονία του, ὅπως συνέβη δέκα χρόνια ἀργότερα μετὰ τὸν Φιλοκλέα Φορμίωνος Ἐρραιάδη, τὸν ὁποῖο τὸ 324 π.Χ. ὁ δῆμος ἀπήλλαξε ἀπὸ τὰ καθήκοντά του. Παρατηροῦμε ἀκόμη ὅτι καὶ οἱ δύο κο-

σμητές του 333 είναι Ἀχαρνεῖς. Ὑπῆρχε ἄραγε ὑποχρέωση ὁ νέος κοσμητής νὰ εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο δῆμο μὲ τὸν ἐλλιποῦς θητείας προηγούμενο;

Ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὑπάρχει διχογνωμία ἀν ὁ κοσμητής καὶ ὁ σωφρονιστής ἐκλέγονταν γιὰ ἓνα ἢ γιὰ δύο χρόνια¹⁷. Κάθε χρονιά οἱ ἔφηβοι βρίσκονταν σὲ διαφορετικὰ μέρη καὶ εἶχαν διαφορετικούς στρατηγούς ὡς ἀνώτατους διοικητὲς καί, κατὰ κάποιον μελετητὴ¹⁸, ἄλλους κοσμητὲς καὶ σωφρονιστὲς. Τὴν ἐτήσια θητεία τῶν δύο αὐτῶν ἀξιωματικῶν θεωροῦν καὶ ἄλλοι πιθανή¹⁹. Στὶς ἐπιγραφὲς τοῦ Ραμνοῦντος καὶ τῆς Ἀγορᾶς ὅμως ἀναφέρεται ὁ ἴδιος σωφρονιστής, ὁ Φιλόθεος Φιλοκλέου Σουნიεύς. Ἐνῶ λοιπὸν ἔχουμε διάφορο κοσμητὴ στὶς δύο ἐπιγραφές, ἀναγράφεται ὁ ἴδιος σωφρονιστής. Ἄρα δὲν ἰσχύει ἡ ἄποψη τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῶν μόνο γιὰ μιὰ χρονιά. Καὶ οἱ δύο ἐκλέγονταν γιὰ τὴν πλήρη ἐκπαίδευση μιᾶς σειρᾶς νεοσυλλέκτων, τοὺς ὁποίους συνόδευαν τὴν πρώτη χρονιά στὰ ἱερά τῆς Ἀττικῆς καὶ στὸν Πειραιᾶ, τὴ δεύτερη στὰ φρούρια. Ἐκεῖ τελείωνε καὶ ἡ θητεία τους, γιὰτὶ δὲν εἶχαν δικαίωμα ἐπανεκλογῆς στὰ ἀξιώματα αὐτά. Ἡ ὑπαρξὴ λοιπὸν δευτέρου κοσμητῆ, κατὰ τὸ 332/1 π.Χ., ὀφείλεται σὲ λόγους ἄγνωστους, πρὸς τὸ παρόν.

Συνοψίζω τὰ ὅσα σύντομα ἀνέφερα καὶ παρατηρῶ, ὅτι ὁ κατάλογος τοῦ Ραμνοῦντος προσφέρει τὰ ἐξῆς νέα στοιχεῖα:

Εἶναι στρατολογικὴ ἀναγραφὴ τῶν ἐφήβων τῆς Λεοντίδος τοῦ δευτέρου ἔτους, ἀλλὰ μᾶς σώζεται καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ πρώτου ἔτους, περίπτωση μοναδική μέχρι στιγμῆς. Οἱ ἔφηβοι καὶ τῶν δύο καταλόγων εἶναι οἱ ἴδιοι, δὲν ὑπάρχει καμία διαφορὰ ἢ ἀπώλεια.

Χάρη στὸ πλήρες κείμενό της μποροῦμε πλέον νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀγορᾶς καὶ διαπιστώνουμε ὅτι ὀρισμένες συμπληρώσεις τοῦ Meritt ἀποδεικνύονται λανθασμένες.

Ἀποκαλύπτεται ὅτι κατὰ τὸ δεύτερο ἔτος τῆς θητείας τῶν ἐφήβων τοῦ 333/2 π.Χ. ὁ κοσμητὴς ἦταν ἄλλος ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους.

Ὅτι ἡ σειρὰ ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν δῆμων στοὺς καταλόγους εἶναι τυχαία καὶ δὲν εἶχε σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐφήβων ποὺ εἶχε ὁ καθένας.

Ὅτι οἱ χαρακτερες τῶν καταλόγων λάμβαναν κάποιες ἐλευθεριότητες κατὰ τὴν χάραξη τῶν ἐπιγραφῶν.

17. P.J.Rhodes, *A Commentary* 504.

18. A.W.Gomme, *The Population of Athens* 67-68.

19. Chryssis Pelékidis, *Histoire de l'éphébie Attique* 104.

Ὅτι οἱ ἐπίσημοι διδάσκαλοι τῶν ἐφήβων ἦσαν δύο γὰρ κάθε φυλή, ἀλλὰ στά φρούρια, τοῦ Ραμνοῦντος τουλάχιστον, ὑπῆρχε πλῆθος ἄλλων διδασκάλων οἱ ὁποῖοι ἐκπαίδευαν συμπληρωματικῶς τοὺς ἐφήβους κατὰ τὸ δεύτερο χρόνο τῆς θητείας τους. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἦσαν ὑπάλληλοι τοῦ κράτους ἢ ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες καὶ ἂν ἀμείβονταν ἀπὸ τὸ κράτος ἢ τίς φυλές.

Ὅτι οἱ τιμὲς ποῦ ἀπέδιδαν οἱ ἔφηβοι κατὰ τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ἔτος τῆς θητείας τους διέφεραν καὶ αὐτὸ φυσικὰ ὀφείλεται στὴν, κατὰ τὸν δεύτερο χρόνο, διαφοροποίηση τῶν σχέσεών τους μὲ τοὺς ἀξιωματικούς τους.

Ὅτι, τέλος, ὁ κοσμητῆς καὶ ὁ σωφρονιστῆς ἐκλέγονταν γὰρ δύο χρόνια. Ἄν ἡ θητεία τους διακοπτόταν γὰρ οἰονδήποτε λόγο, πιθανῶς ὁ διάδοχος ἔπρεπε νὰ ἀνήκει στὸν ἴδιο δῆμο. Στὴν προκείμενη περίπτωση καὶ οἱ δύο κοσμητῆς δὲν εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα καὶ οἰαδήποτε εἰκασία θὰ ἦταν ἀβάσιμη. Ἴσως ὅμως ἓνας αἰφνίδιος θάνατος ὑπῆρξε ἢ αἰτία τῆς ἀλλαγῆς τοῦ κοσμητοῦ κατὰ τὸ δεύτερο ἔτος.

SUMMARY

The epheboi of the Tribe Leontis of 333/2 B.C.

In this communication is presented an ephebic inscription of 333/2 B.C., which was found in the fortress of Rhamnous. It is an intact list of the epheboi of the tribe Leontis of the second year of their military service. With this inscription is fully completed the list found in the Agora of Athens and published by B.D. Meritt (*Hesperia* 9, 1940, 59-66) also of the epheboi of the Leontis tribe of 333/2 B.C., but of the first year of their military service. The two lists differ, amongst other things, in that the kosmetes of the first year was named [ὁ δεῖνα] Μνησιστράτου Ἀχαρνεύς, while in the list of Rhamnous is named Θουγείτων Ἀριστοκράτο Ἀχαρνεύς. The sophronistes is the same in both lists. Quite possibly the kosmetes died during the first year and a new one was elected.

In the Agora list the didaskaloi of the epheboi are two while in the list of Rhamnous are also written other seven names. They, it seems, must have stayed permanently in the fortress of Rhamnous.